

Die Verfassung als Wertordnung

Grundgesetz, europäische Verfassung und Verfassungen in Europa

Privatdozent Dr. Thilo Rensmann LL.M.

Riga, 19.5.2009

1. Hinter den jeweiligen nationalen Besonderheiten moderner Verfassungsstaaten schimmern zwei Idealtypen der freiheitlichen demokratischen Verfassung hervor. Als Paradigma für den ersten Typus, die limitierende Rahmenverfassung, steht die Verfassung der Vereinigten Staaten. Am anderen Ende des Spektrums findet sich die Vision der Verfassung als Wertordnung, wie sie zuerst in der Rechtsprechung des deutschen Bundesverfassungsgerichts entfaltet worden ist.
2. Die Wertordnungsrechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts war von Anfang an in den Kontext der sich allmählich entfaltenden internationalen Menschenrechte eingebunden. Das Grundgesetz hat in seinem Grundrechtskatalog große Teile des „Wertsystems“ der Allgemeinen Erklärung der Menschenrechte rezipiert, das sich aus dem „obersten Konstitutionsprinzip“ der Menschenwürde entfaltet.
3. Freiheit in Würde ist nicht nur auf die Abwehr staatlicher Angriffe auf die Freiheit gerichtet, sondern verlangt auch das aktive Engagement des Staates, um „Freiheit von Furcht“ und „Freiheit von Not“ zu gewährleisten.
4. Der spezifische Beitrag des Grundgesetzes zur Evolution des modernen Verfassungsstaates liegt in der Fusion des Wertsystems der Allgemeinen Erklärung der Menschenrechte (vgl. Art. 1 Abs. 1 und 2 GG) mit der strikten Normativität der Grundrechte (Art. 1 Abs. 3 GG), die nach dem Modell des US-amerikanischen Verfassungsrechts durch ein richterliches Prüfungsrecht durchgesetzt wird.
5. Der Idealtypus der „Wertordnungsverfassung“ hat sich in zahlreichen Staaten Europas, vor allem in den jungen Demokratien in Mittel- und Osteuropa durchgesetzt. Eine Wertordnungsverfassung zeichnet sich durch folgende Merkmale aus:
 - die Bindung des demokratischen Prozesses an den Wert der Menschenwürde,
 - die Effektivierung der Wertbindung durch eine Verfassungsgerichtsbarkeit,
 - die Orientierung der Verfassungsauslegung am Wert der Menschenwürde und dem aus ihr fließenden Wertsystem,
 - die Anerkennung der internationalen Menschenrechtsstandards als autoritative Konkretisierung des Werts der Menschenwürde,
 - die Verstärkung der Geltungskraft der Grundrechte durch den Verhältnismäßigkeitsgrundsatz,
 - die Anerkennung von grundrechtlichen Schutz- und Gewährleistungspflichten,
 - die Anerkennung der wertsetzenden Bedeutung für alle Bereiche des Rechts („Ausstrahlungswirkung“) sowie
 - die grundrechtliche Verbürgung des für ein Leben in Würde unabdingbaren „sozialen Existenzminimums“

6. Die häufig in der Debatte um den Europäischen Verfassungsvertrag und den Vertrag von Lissabon zu vernehmende Formel des Übergangs der Europäischen Union von einer Wirtschafts- zu einer Wertegemeinschaft ist irreführend. Der Vertrag von Lissabon wird die Europäische Union nicht als Wertegemeinschaft konstituieren, sondern wird lediglich die in ihr bereits bestehende Wertverbundenheit und –gebundenheit visualisieren.
7. Das Herzstück der Wertordnung der Europäischen Union bildet die Charta der Grundrechte, die ebenso wie das Grundgesetz das an der Menschenwürde ausgerichtete Wertsystem der Allgemeinen Erklärung der Menschenrechte rezipiert hat.

Materialien

Bundesverfassungsgericht, Urteil vom 15.1.1958, BVerfGE 7, 198 (204 f.)

Ohne Zweifel sind die Grundrechte in erster Linie dazu bestimmt, die Freiheitssphäre des einzelnen vor Eingriffen der öffentlichen Gewalt zu sichern; sie sind Abwehrrechte des Bürgers gegen den Staat. (...) Ebenso richtig ist aber, daß das Grundgesetz, das keine wertneutrale Ordnung sein will (...), in seinem Grundrechtsabschnitt auch eine objektive Wertordnung aufgerichtet hat und daß gerade hierin eine prinzipielle Verstärkung der Geltungskraft der Grundrechte zum Ausdruck kommt (...). Dieses Wertsystem, das seinen Mittelpunkt in der innerhalb der sozialen Gemeinschaft sich frei entfaltenden menschlichen Persönlichkeit und ihrer Würde findet, muß als verfassungsrechtliche Grundentscheidung für alle Bereiche des Rechts gelten; Gesetzgebung, Verwaltung und Rechtsprechung empfangen von ihm Richtlinien und Impulse. So beeinflußt es selbstverständlich auch das bürgerliche Recht; keine bürgerlich-rechtliche Vorschrift darf in Widerspruch zu ihm stehen, jede muß in seinem Geiste ausgelegt werden.

Konstitūcija kā vērtību sistēma.

Pamatlikums, Eiropas konstitūcija, konstitūcijas Eiropā¹

Habilitētais docents, Dr. Thilo Rensmann LL.M.

Rīga, 19.5.2009

1. Aiz moderno konstitucionālo valstu attiecīgajām nacionālajām īpatnībām atblāzmo divi ideāli brīvas un demokrātiskas konstitūcijas modeļi. Piemērs pirmajam no tiem, ierobežojoša ietvarkonstitūcija, ir Amerikas Savienoto Valstu konstitūcija. Spektra otrā galā atrodas tāda vīzija par konstitūciju kā uz vērtībām balstītu sistēmu, kāda tā visupirms tika atklāta Federālās Konstitucionālās tiesas praksē.
2. Federālās Konstitucionālās tiesas prakse par uz vērtībām balstītu sistēmu jau no paša sākuma ir bijusi cieši saistīta un skatāma kontekstā ar starptautiskajām cilvēktiesībām, kas pamazām ir attīstījušās. Vācijas Pamatlikums (*Grundgesetz*) (turpmāk – Pamatlikums) savā pamattiesību katalogā ir pārņēmis lielu daļu no Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas „vērtību sistēmas”, kas izriet no cilvēka cieņas kā „augstākā konstitūcijas principa”.
3. Cilvēka cieņa kā brīvība nenozīmē tikai tās aizsardzību pret valsts īstenotiem „uzbrukumiem”, bet gan prasa arī valsts aktīvu rīcību, lai nodrošinātu „brīvību no bailēm” un „brīvību no trūkuma”.
4. Pamatlikuma specifiskais pienesums modernās konstitucionālās valsts evolūcijā ir Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas vērtību sistēmas (sal. Pamatlikuma 1. panta pirmo un otro daļu) un pamattiesību striktās normatīvātes (sal. Pamatlikuma 1. panta trešo daļu), kas saskaņā ar ASV konstitucionālo tiesību modeli var tikt īstenota, izmantojot tiesības uz lietas pārbaudi tiesā, apvienošana.
5. Ideālais „uz vērtībām balstītas konstitūcijas” modelis ir atrodams vairākās Eiropas valstīs, it īpaši, jaunajās demokrātijās Vidus- un Austrumeiropā. Uz vērtībām balstīta konstitūcija var tikt atpazīta pēc šādām pazīmēm:
 - demokrātiskā procesa un cilvēka cieņas kā vērtības ciešā savstarpējā saistība,
 - ar konstitucionālās tiesas jurisdikcijas palīdzību vērtību saistošā spēka īstenošana,
 - cilvēka cieņas vērtība un no konstitūcijas izrietošā vērtību sistēma kā vadlīnija, iztulkojot konstitūciju,
 - starptautisko cilvēktiesību standartu kā autoritatīva cilvēka cieņas vērtības konkretizācijas atzīšana,
 - pamattiesību spēkā esamības pastiprināšana ar samērīguma principu,
 - konstitucionāltiesisku aizsargāšanas un nodrošināšanas pienākumu atzīšana,
 - vērtību nozīmes visās tiesību nozarēs (*Ausstrahlungswirkung*) atzīšana, kā arī
 - cienīgai dzīvei absolūti nepieciešamā „sociālā iztikas minimuma” konstitucionāl-tiesiska nodrošināšana

¹ Tulkojumu no vācu valodas veica *Līga Ziedīņa*.

6. Bieži debatēs par līgumu par Konstitūciju Eiropai un Lisabonas Līgumu dzirdētā formula par Eiropas Savienības transformēšanos no ekonomiskas savienības uz savienību, kas balstīta uz vērtībām, ir maldinoša. Lisabonas Līgums nevis izveidos Eiropas Savienību kā savienību, kas balstīta uz vērtībām, bet gan tikai padarīs redzamu tās jau esošo saistību ar vērtībām.
7. Eiropas Savienības vērtību sistēmas „sirdi“ veido Pamattiesību harta, kas tāpat kā Pamatlikums ir pārņēmis Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas uz cilvēka cieņu orientēto vērtību sistēmu.

Materiāli

Federālā Konstitucionālā tiesa, 15.1.1958 spriedums, BVerfGE 7, 198 (204 un 205. lpp.)

Bez šaubām, pamattiesības pirmām kārtām ir noteiktas, lai katra indivīda brīvības sfēru aizsargātu no valsts varas iejaukšanās; tās ir pilsoņa tiesības aizsargāties pret valsti. (...) Taču tikpat pareizi ir tas, ka Pamatlikums, kas nevēlas būt attiecībā uz vērtībām neitrāla sistēma (...), pamattiesību nodaļā ir izveidojis arī objektīvu, uz vērtībām balstītu sistēmu un ka tieši šeit parādās pamattiesību spēkā esamības principiāla pastiprināšana (...). Šai vērtību sistēmai, kuras centrā atrodas cilvēka personība un tās cieņa, kas brīvi attīstās sociālajā sabiedrībā, kā konstitucionāltiesiskam pamatlēmumam ir jābūt spēkā visās tiesību nozarēs; likumdevējvara, izpildvara un tiesu vara saņem no tās norādījumus un impulsus. Līdz ar to ir pašsaprotami, ka tā ietekmē arī civiltiesības; neviens civiltiesisks priekšraksts nedrīkst būt pretrunā ar minēto vērtību sistēmu, katrs no priekšrakstiem ir jāiztulko tās garā.